

Jantien Dhont
SLO, landelijk expertisecentrum voor het curriculum
Contact: j.dhont@slo.nl

Leerlijn begrippen voor taalbeschouwing

1. Inleiding

Bij SLO is een leerlijn begrippen voor taalbeschouwing ontwikkeld, voor het primair en voortgezet onderwijs (Hoogeveen & van der Leeuw 2021). De leerlijn sluit aan bij de geactualiseerde kerndoelen Nederlands (SLO, te verschijnen). De conceptkerndoelen zijn verdeeld over drie hoofddomeinen:

- a. Communicatie;
- b. Taal;
- c. Literatuur.

‘Taalbeschouwing’ is ondergebracht bij domein B, Taal. Het onderwijs in de vaardigheidsdomeinen is ondergebracht bij de domeinen A en C.

De leerlijn begrippen voor taalbeschouwing is gepubliceerd op de website van SLO en bestaat uit een set geordende begrippen die verdeeld zijn over leerjaren, en waarmee we kennis over taal kunnen uitdrukken. Met behulp van de leerlijn kun je met je leerlingen praten over taal en taalgebruik. Met deze geordende begrippenlijst kunnen we het domein ‘taalbeschouwing’ ook beter afstemmen op het onderwijs in de vaardigheidsdomeinen ‘spreken’, ‘luisteren’, ‘lezen’ en ‘schrijven’.

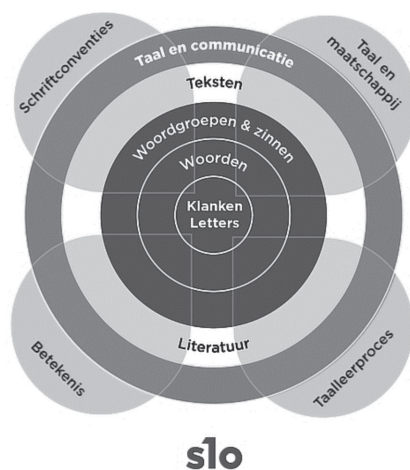
2. Indeling in categorieën

Het is ingewikkeld om alle begrippen die relevant zijn voor taalbeschouwingsonderwijs te categoriseren in een leerlijn. We hebben ervoor gekozen om de volgende categorieën te onderscheiden:

- taal en communicatie;
- teksten;
- literatuur;
- woordgroepen en zinnen;

- woorden;
- klanken;
- schriftconventies;
- betekenis;
- taal en maatschappij;
- taalleerproces.

Deze categorieën hangen onderling samen. In onderstaand model (Afbeelding 1) lichten we deze samenhang toe.

slo

Afbeelding 1 – Samenhang tussen de categorieën binnen de leerlijn begrippen voor taalbeschouwing.

We stellen ‘Taal’ en ‘Taalgebruik’ in dit model voor als een reeks van vijf steeds kleiner wordende concentrische cirkels: beginnend bij ‘Taal en communicatie’ via ‘Teksten/Literatuur’ naar de steeds kleiner wordende bouwstenen ‘Woordgroepen en zinnen’, ‘Woorden’ en ten slotte ‘Klanken/letters’.

De cirkel ‘Taal en communicatie’ geeft aan dat taal een instrument is waarmee we communiceren over onze ervaringen met de wereld om ons heen. Die communicatie krijgt concreet vorm in teksten, zowel mondeling als schriftelijk. Daarbinnen zien we literatuur (fictie) als een bijzondere tekstsoort. Het communicatieve doel is vooral verhalend en amuserend, terwijl ook de relatie tot de werkelijkheid heel specifiek is. We brengen de begrippen over literatuur daarom onder in een aparte categorie, als een verbijzondering van de categorie ‘Teksten’.

Welke relevante begrippen zijn er zoal te onderscheiden in de categorie ‘Literatuur’? In groep 3-4 beginnen we met termen als *situatie*, *episode* en *hoofdpersoon*. Aan het eind van de basisschool worden termen als *thema* en *verhaallijn* aangeboden. En in vo-

onderbouw wordt deze kennis over literaire tekst nog verder uitgebreid met begrippen als *spanningsopbouw*, *tijdsprong* en *cliffhanger*.

Teksten vervullen doelen als ‘informer’, ‘instrueren’, ‘amuseren’ en ‘overtuigen’. Die doelen vragen om een bepaald taalgebruik wat betreft opbouw, stijl en woordkeus. Dit leidt tot verschillende tekstsoorten en -genres, waar leerlingen op school kennis mee maken. Van een *overleg* en een *brief* in groep 3-4, via een *debat* en een *blog* in groep 7-8, tot een *pleidooi* en een *essay* in vo-bouwenbouw.

Elke tekst bestaat uit meerdere woordgroepen en zinnen. Heel soms bestaat een tekst uit één woordgroep of zin. De termen waarmee we dit bouwstenenniveau van taal omschrijven, zijn enerzijds algemeen van aard, zoals *zin*, *zinsdeel*, *hoofdzin*, *woordgroep* en *grammatica*. Anderzijds gaat het om specifieke aanduidingen die we kennen uit het traditionele redekundig ontleden. Woorden zijn de bouwstenen voor woordgroepen, zinnen en teksten. We onderscheiden twee subcategorieën: ‘woordvorming’ (*verkleinwoord*, *samenstelling*) en ‘woordsoorten’ (*voorzetsel*, *voegwoord*). Woorden bestaan op hun beurt uit klanken. Van deze kleinste bouwstenen van ons taalgebruik zijn we ons doorgaans niet bewust. Termen die verwijzen naar de klanken van onze taal komen dan ook vooral voor in de eerste leerjaren van het onderwijs, als leerlingen leren lezen, zoals *tweetekenklank*, *alfabet* en *rijm*.

Daarnaast onderscheiden we nog vier andere categorieën die elk op hun eigen manier samenhangen met de vijf cirkels van taal en taalgebruik:

1. ‘Schriftconventies’ – Over het omzetten van gesproken taal naar geschreven taal zijn afspraken gemaakt: de schriftconventies. We onderscheiden drie subcategorieën:
 - tekstniveau: *bladspiegel*, *literatuurlijst*,
 - spelling: *spatie*, *afkorting*,
 - leestekens: *komma*, *trema*.
2. ‘Betekenis’ – De precieze betekenis van teksten is afhankelijk van de woorden en zinnen die we kiezen in een specifieke context. We onderscheiden termen als *homoniem* en *antoniem*, maar ook termen om verschillende vormen van betekenisnuance mee aan te duiden, zoals *uitdrukking/gezegde*, *metafoor* en *ironie*.
3. ‘Taal en maatschappij’ – Binnen elke samenleving fungeert taal als belangrijk instrument om met elkaar in contact te staan en ervaringen uit te wisselen. Met het oog op die maatschappelijke functie van taal gebruiken we veel begrippen. Voorbeelden zijn *vreemde taal*, *streektaal*, *taalverandering* en *taalpurisme*.
4. ‘Taalleerproces’ – Bij het ontwikkelen van taalvaardigheden is reflectie op taal en taalgebruik essentieel. Daarbij gebruiken leraren en leerlingen allerlei begrippen

met betrekking tot het taaleerproces, bijvoorbeeld *strategie, evalueren, taalplezier, spellinggeweten* en *leesattitude*.

3. Opbouw van de leerlijn

De begrippen waarmee we over taal en taalgebruik kunnen praten en denken, zijn uitgezet in een leerlijn die loopt van groep 1-2 in het po naar de bovenbouw van het vo. Elk begrip is toegewezen aan een cluster van twee of meer leerjaren. Tabel 1 laat een fragment zien van die leerlijn:

	fase 1 (groep 1-2)	fase 2 (groep 3-4)	fase 3 (groep 5-6)	fase 4 (groep 7-8)	fase 5 (onderbouw vo)	fase 6 (bovenbouw vo)	
1. Taal en communicatie	a. communicatieve functie/doel (genre)	-vertellen		+verzoeken -activeren -informer (vb. voordracht) -verhalen (vb. prentenboek) -beschrijven -verslag doen/rapporteren -corresponderen (vb. e-mail)	-betogen -instrueren (vb. handleiding), -amuseren -overtuigen/argumenteren	-beschouwen -verklaren	-manipuleren -beledigen -uiteenzetten -discrimineren
	b. taal in context	-spreken, luisteren, lezen, schrijven -voorlezen	-boodschap -bedoeling -toon -spreker, schrijver, lezer, luisteraar -beurtwisseling	-argument -stelling -informatie -doel -publiek -communicatie -gespreksregels -lichaamstaal -taalvorm -beeldtaal -digitaal -bron -spreektaal <-> schrifttaal	-tegenargument -online ↔ offline informatie -context -inhoud -formeel ↔ informeel taalgebruik -aanspreekvorm -auteur -mimiek -spreektempo, spreekpauze -volume -vloeiendheid	-taalgebruikssituatie -taalfunctie (communicatief, expressief, conceptualiserend) -publiekgerichtheid -doelgerichtheid -genre (communicatief doel) -interactie -interpretatie -overtuigingskracht -medium, media -modus (mondeling, schriftelijk, multimodaal) -verbaal ↔ non-verbaal -objectief ↔ subjectief	-productief ↔ receptief -communicatief effect -framing -ruis -miscommunicatie -metacommunicatie -argumentatiestructuur -drogredenen -literair effect

Tabel 1 – Leerlijn begrippen voor taalbeschuwing (categorie: ‘Taal en communicatie’).

Wat betekent het nu als een begrip is opgenomen in een bepaalde fase in de leerlijn, bijvoorbeeld *tegenargument* in groep 7-8? Daarmee geven we indicatief aan dat de term vanaf groep 7-8 gebruikt kan worden. Eerder kan wel, maar is minder waarschijnlijk. Als je als leraar een begrip eenmaal introduceert, zal het in het vervolg van de leerjaren in gebruik blijven. Door de leraren, maar ook en steeds bewuster door de leerlingen. Door het herhaald en gevarieerd gebruik in verschillende contexten, zal de betekenis van zo'n begrip zich verbreden en verdiepen. Het uiteindelijke doel is dat leerlingen de begrippen bewust inzetten om na te denken over hun taal en taalgebruik.

4. Uitwerking in doorkijkjes

De begrippen in de leerlijn geven nog geen inzicht in hoe je ze in de klas aan de orde stelt. Om hiervan een beeld te geven, zijn bij een aantal begrippen beknopte lesvoorbeelden (doorkijkjes) ontwikkeld, in samenwerking met een groep leerkrachten uit po en vo, en aan de hand van een format. Het uitgangspunt bij de voorbeelden is steeds om het begrip op een betekenisvolle manier aan de orde te stellen, die gericht is op het verkrijgen van kennis en inzicht in allerlei aspecten van taal en taalgebruik. Het is belangrijk dat leerlingen begrijpen wat taal is, wat je ermee kunt doen en hoe de verschillende begrippen samenhangen. Bij het traditionele zinsontleden ligt de focus bij-

voorbeeld sterk op de vorm en op de namen van de zinsdelen. Leerlingen zijn bezig op microniveau (het midden van de cirkel in het schema) en passen vaak een trucje toe bij het maken van oefeningen, zonder dat ze begrijpen wat het nut ervan is. Door leerlingen bewust te maken van de functies van taal, door de relatie tussen taal en maatschappij duidelijk te maken en door uit te leggen dat ‘taal’ een abstract woord is voor een verzameling mondelinge en schriftelijke teksten, gaan ze het geheel doorzien. Daarbij speelt zelfontdekkend leren een belangrijke rol. Dit wordt duidelijk in de verschillende lesvoorbeelden (zie: doorkijkjes leerlijn taalbeschouwing op de website van SLO).

In deze workshop wordt de leerlijn begrippen voor taalbeschouwing gepresenteerd en zal een aantal doorkijkjes in verband worden gebracht met de geactualiseerde kerndoelen taal po.

Referenties

- Ekens, T. & G. van Silfhout (2022). Kennis over taal in leermiddelen po en vo. Zicht op het uitgevoerde curriculum. Online raadpleegbaar op: <https://www.slo.nl/publish/pages/18395/kennis-over-taal-in-leermiddelen-po-en-vo.pdf>.
- Hoogeveen, M. & Van der Leeuw, B. (2021). ‘Leerlijn begrippen voor taalbeschouwing’. Online raadpleegbaar op: <https://www.slo.nl/thema/vakspecifieke-thema/nederlands/leerlijn-begrippen-taalbeschouwing/>.
- Leeuw, B. van der (2021). ‘Verantwoording categorieën begrippen taalbeschouwing’. [interne publicatie SLO].
- Leeuw, B. van der & M. Hoogeveen (2022). “Taalbeschouwing: Van begrippenlijst naar leerlijn”. In: *Levende Talen Magazine*, 109 (4), p. 24-29.